

تحلیل محیط کالبدی اثرگذار بر سرمایه اجتماعی در محلات شهر ساری

وحیده ابراهیم‌نیا (استادیار برنامه‌ریزی و طراحی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران)

v_brahimnia@sbu.ac.ir

طاهره شهبازی (دانش‌آموخته کارشناسی ارشد شهرسازی، موسسه آموزش عالی مازیار، رویان، ایران)

t.shahbazi2014@gmail.com

روح اله رحیمی (استادیار معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، نویسنده مسئول)

r.rahimi@umz.ac.ir

تاریخ تصویب: ۱۴۰۰/۱۲/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۰۵

صص ۱۴۰-۱۲۱

چکیده

میزان سرمایه اجتماعی در سطوح مختلف فعالیتهای برنامه ریزی و طراحی شهری عامل مهمی در ارتقای کیفیت زندگی شهری شناخته می‌شود. در سطوح بالای سرمایه اجتماعی تعاملات اجتماعی ساکنین افزایش یافته و تعهد و تعلق نسبت به محل زندگی ایجاد می‌شود. چنین شرایطی خود محرک توسعه است. هدف از این پژوهش ارتقاء سرمایه اجتماعی با استفاده از روشهای برنامه‌ریزی فضایی در محلات منتخب شهر ساری است. این پژوهش در همین راستا می‌کوشد به این سؤال پاسخ دهد که با چه ملاحظات و راهبردهایی در برنامه‌ریزی فضایی می‌توان به ارتقاء سرمایه اجتماعی کمک کرد. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از تلفیق روش‌های اسنادی و پیمایشی می‌باشد. اطلاعات مورد نیاز پژوهش با سنجش وضع موجود سرمایه اجتماعی در محلات انتخابی با تکمیل پرسشنامه از ساکنین، بررسی اسنادی و مشاهده میدانی جمع‌آوری می‌شود. تحلیل اطلاعات با به‌کارگیری آزمون‌های آماری و تحلیل نقشه‌ها در رابطه با معیارهای چارچوب پژوهش انجام می‌شود. در پایان با استفاده از فن تحلیل میدان نیرو جمع‌بندی صورت گرفته و پیشنهادات ارائه می‌شود. نتایج پژوهش نشان می‌دهد میزان سرمایه اجتماعی و تفاوت سطح آن در محلات مذکور نشانگر تاثیر تفاوت نحوه شکل‌گیری و همچنین به دلیل تفاوت‌های کالبدی آنها به عنوان محلات همجوار است و همچنین چهار شاخص فضایی: اتصال، تنوع، امنیت و ویژگی می‌تواند بر میزان سرمایه اجتماعی محلات شهری تاثیرگذار باشد و با افزایش سرانه فضای سبز، فضای عمومی، تنوع در مسیر حرکتی و اهمیت دادن به کیفیت مسیرهای پیاده، ایجاد نشانه‌ها، توزیع مناسب خدمات، گسترش حمل و نقل عمومی جمعی، و در نظر گرفتن تسهیلات محلی با شعاع دسترسی مناسب به منظور ایجاد امنیت به بهبود سرمایه اجتماعی کمک خواهد کرد.

کلیدواژه‌ها: برنامه‌ریزی فضایی، سرمایه اجتماعی، محلات شهر ساری.

۱. مقدمه

گسترش شهرنشینی و شکل‌گیری نیازهای جدید، برنامه‌ریزی را از نگاهی فیزیکی - کالبدی به سمت توجه بر جنبه‌های اجتماعی زندگی شهری معطوف نموده است. در بین دارایی‌های یک اجتماع، سرمایه اجتماعی از اهمیت خاصی برخوردار است و می‌تواند محرک توسعه محله یا شهر باشد زیرا این دارایی باعث می‌شود افراد، سایر سرمایه‌ها از جمله سرمایه‌های فکری و مالی خود را جهت ترقی محیط زندگی شان وارد عرصه کنند (زنگنه و همکاران، ۱۳۹۳، ص. ۲۷). سرمایه اجتماعی یکی از موضوعاتی است که ایجاد، حفظ و غنا بخشی به آن از اهداف اصلی توسعه شهری پایدار به شمار می‌رود. به طوری که امروزه پیگیری رویکردهای مبتنی بر افزایش میزان سرمایه اجتماعی در سطوح مختلف فعالیتهای برنامه‌ریزی و طراحی شهری به‌عنوان راه حلی موثر در کاهش هزینه‌های اجتماعی و در نتیجه ارتقای کیفیت زندگی شهری شناخته می‌شود (داداپور، ۱۳۹۱، ص. ۱۳). در این چارچوب این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این پرسش اصلی است که چگونه می‌توان با ابزارها و روش‌های برنامه‌ریزی فضایی، سرمایه اجتماعی در سطح محله را در شهر ساری ارتقاء داد. این پژوهش با روشن کردن ماهیت این موضوع به برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران محلی کمک میکند تغییرات کالبدی در محلات را در مسیر ارتقاء سرمایه اجتماعی هدایت کنند. بررسی تاریخی نظریه سرمایه اجتماعی بیان‌گر آن است که سرمایه اجتماعی در همان مفهوم ابتدایی، در اندیشه عمل‌گرایانه جامعه آمریکایی، در قرن بیستم پدیدار شد. سپس بوردیو^۱ در فضای اندیشه انتقادی فرانسه و بازناندیشی در نظریه مارکس^۲، ایده سرمایه اجتماعی را به شکل نسبتاً روشنی صورت‌بندی کرد. سرمایه اجتماعی به عنوان نظریه اجتماعی، در سنت جامعه‌شناسی آمریکایی به وسیله کلمن^۳ چارچوب‌بندی نظری شد. مروری بر نظریات مربوط به بحث سرمایه اجتماعی در این پژوهش (کلمن، ۱۳۷۷؛ بوردیو، ۱۹۸۶؛ پاتنام^۴، ۱۹۹۵؛ فوکویاما^۵، ۲۰۰۱؛ لویکا^۶، ۲۰۰۸) نشان می‌دهد که مفهوم سرمایه اجتماعی معطوف به کنش اجتماعی است. سرمایه اجتماعی در واقع توانایی گسترش کنش است و آن را غنی می‌سازد، به تعبیری منبع کنش اجتماعی محسوب می‌شود. سرمایه اجتماعی را می‌توان به‌عنوان توانایی افراد برای کار با یکدیگر به‌منظور دستیابی به اهداف مشترک در گروه و سازمان تعریف کرد و از آن به عنوان یک ابزار برنامه‌ریزی برای ایجاد مشارکت مؤثر شهروندان در مراحل مختلف توسعه پروژه‌ها یاد کرد (ارباب^۷، ۲۰۱۱، ص. ۱۶؛ فوکویاما، ۱۹۹۵، ص. ۱۰؛ دبرتین^۸ و استفان^۹، ۲۰۱۳، ص. ۳۷؛ نظری سرمایه و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۱۷). سرمایه اجتماعی با تاکید بر شبکه‌ای شدن، تقویت اعتماد و روابط اجتماعی و ایجاد تغییر در نگرش مردم

1. Bourdieu
2. Marx
3. Coelman
4. Putnam
5. Fukuyama
6. Lewicka
7. Arbab
8. Debertain
9. Stephan

و گروه‌ها در داخل جامعه نقش زیادی در توسعه بر عهده می‌گیرد (گالامسر^۱ و همکاران، ۲۰۱۲، ص. ۴). سرمایه اجتماعی می‌تواند به‌عنوان شبکه و ارزش‌های اجتماعی باشد که می‌تواند افراد و جوامع را برای رسیدن به اهداف مشترک در یک راه موثر و کارآمد یاری رساند (تریمورنی ماس^۲ و همکاران، ۲۰۱۵، ص. ۷۲۱). بسته به نوع رابطه و رابطه متقابل اجتماعی که در میان آن رابطه جریان دارد، می‌تواند اشکال مختلف سرمایه اجتماعی وجود داشته باشد. این اشکال مختلف سرمایه اجتماعی، به نوبه خود، می‌توانند دارای ابعاد فضایی مختلف باشند (روتن^۳ و همکاران، ۲۰۱۰، ص. ۶۱).

تسهیلات محلی^۴ و قابلیت قدم زدن در محیط همسایگی انگیزه‌هایی را برای اقامت طولانی‌تر مهیا کرده و تعاملات اجتماعی را تسهیل می‌کند (بلوکلند^۵، ۲۰۱۷، ص. ۵۵۸). دسترسی به خدمات از طریق قدم زدن و حمل و نقل عمومی برای انجام فعالیت‌های روزمره به‌عنوان یک فعالیت‌های اجتماعی در نظر آورده می‌شود. بالعکس محیط فیزیکی ضعیف، عدم دسترسی به خدمات و حمل و نقل عمومی سطوح مشارکت را در فعالیت‌های اجتماعی و تفریحی تحت تاثیر قرار داده و به همین ترتیب فرصت‌ها را برای تعاملات اجتماعی محدود می‌کند و می‌تواند نابرابری و و جدایی‌گزینی گروه‌ها را در جوامع تقویت کند (بارلیانا^۶ و همکاران، ۲۰۱۴، ص. ۷۹).

کاربری ترکیبی زمین^۷ توسط تعداد زیادی از شاخص‌ها سنجش می‌شود. مهمترین و مرتبط‌ترین آنها با سرمایه اجتماعی عبارتند از: تعداد مصارف زمین، ترکیب واقعی، گوناگونی، ساخت ترکیبی، دسترسی به خدمات، دسترسی به مهدکودک‌ها و دبستان‌ها، دسترسی به مدارس راهنمایی، دسترسی به پارک‌ها، میانگین طول خیابان، عرض پهن‌ترین خیابان در نمونه مطالعاتی و پهنای باریک‌ترین خیابان در نمونه مطالعه (بلوکلند، ۲۰۱۷، ص. ۵۵۸). توسعه استفاده چندگانه^۸ و زندگی در یک محیط زیست پیاده‌مدار دوستانه که دسترسی به طیف وسیعی از کاربردهای زمین را تسهیل می‌کند، به سرمایه اجتماعی منجر می‌شود (ویجز^۹ و مینو^{۱۰}، ۲۰۱۷، ص. ۱۹۷). فرض بر این است که داشتن دسترسی به طیف وسیعی از امکانات و خدمات نزدیک و قابل دسترسی، بدون یک خودرو، احتمال ایجاد تعامل را افزایش می‌دهد. محیط‌های چندگانه می‌تواند شامل ترکیبی از فعالیت‌های عمومی با تجاری یا اداری در سطح خیابانی و یا فعالیت‌های مسکونی با دیگر فعالیت‌های سازگار با آن در سراسر محله یا مرکز آن باشد.

1. Gulumser
2. Trimurni Maas
3. Rutten
4. local facilities
5. Blokland
6. Barliana
7. Mixed landuse
8. Multiple use development
9. Weijz
10. Minou

دسترسی به خطوط حمل و نقل عمومی و تراکم استفاده از آن علاوه بر محیط‌های پیاده‌روی محله‌ها یا جوامع با دسترسی به حمل و نقل با سطوح بالاتری از سرمایه اجتماعی مرتبط هستند (ویلیامسون^۱، ۲۰۰۴، ص. ۱۶). این امکان می‌تواند با در دسترس بودن یک حالت حمل و نقل جایگزین که باعث کاهش زمان صرف شده توسط مسافر تنها با استفاده از خودرو می‌شود، همراه باشد.

مالکیت مسکن و انتخاب مسکن^۲ در ارتباط با معیارهای مختلف سرمایه اجتماعی می‌باشد (ویلیامسون، ۲۰۰۴، ص. ۱۶؛ بریسون^۳ و آشر^۴، ۲۰۰۵، ص. ۱۱۹؛ پراناگامیج^۵، ۲۰۱۴؛ میالویچ^۶ و پرکینز^۷، ۲۰۱۱). مالکان و محله‌ها یا جوامع با سطوح بالایی از مالکیت مسکن سطح بالاتری از سرمایه اجتماعی را بر اساس پاسخ ساکنان به پرسش‌های مربوط به چگونگی نزدیک بودن محله، تمایل همسایگان برای کمک به یکدیگر، سطح درگیری در میان همسایگان، شباهت ارزش بین همسایگان و سطح اعتماد به همسایگان دارند.

تراکم‌های مسکونی و شواهد مرتبط با تاثیر آن بر سرمایه اجتماعی نشان از این دارند که هر دو تراکم کم و زیاد ممکن است با سرمایه اجتماعی بالا همراه باشند (ویلیامسون، ۲۰۰۴، ص. ۱۹؛ گلاسر^۸ و ساکردوت^۹، ۲۰۰۰، ص. ۵۲).

فعالیت‌ها در فضای باز عمومی^{۱۰} به نظر جان گل^{۱۱} (۱۹۸۷) به سه دسته تقسیم می‌شوند: فعالیت‌های لازم که مردم هر روز مانند کار، رفتن به مدرسه، خرید و غیره انجام می‌دهند. فعالیت‌های اختیاری، که اراده مردم را در شرایط مطلوب بیرونی، مانند راه رفتن، تنفس هوای تازه، توقف و تماشای، آفتاب گرفتن و غیره، بیان می‌کند؛ و فعالیت‌های اجتماعی وابسته به حضور دیگران مانند بازی‌های کودکان، تبریک، صحبت کردن، و غیره. در اکثر موارد فعالیت‌های اجتماعی پس از فعالیت‌های لازم و فعالیت‌های اختیاری اتفاق می‌افتد. یعنی زمانی که ما فضای عمومی برای فعالیت‌های لازم و فعالیت‌های اختیاری را بهبود می‌یابد، به‌طور غیر مستقیم به فعالیت‌های اجتماعی کمک می‌کند، تعامل اجتماعی میان ساکنان را افزایش می‌دهد و سرمایه اجتماعی را افزایش می‌دهد (برقی و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۶۳). با توجه به آنچه بیان گردید، در این پژوهش قصد بر این است به تجزیه و تحلیل محیط کالبدی اثرگذار بر سرمایه اجتماعی در محلات شهر ساری پرداخته شود.

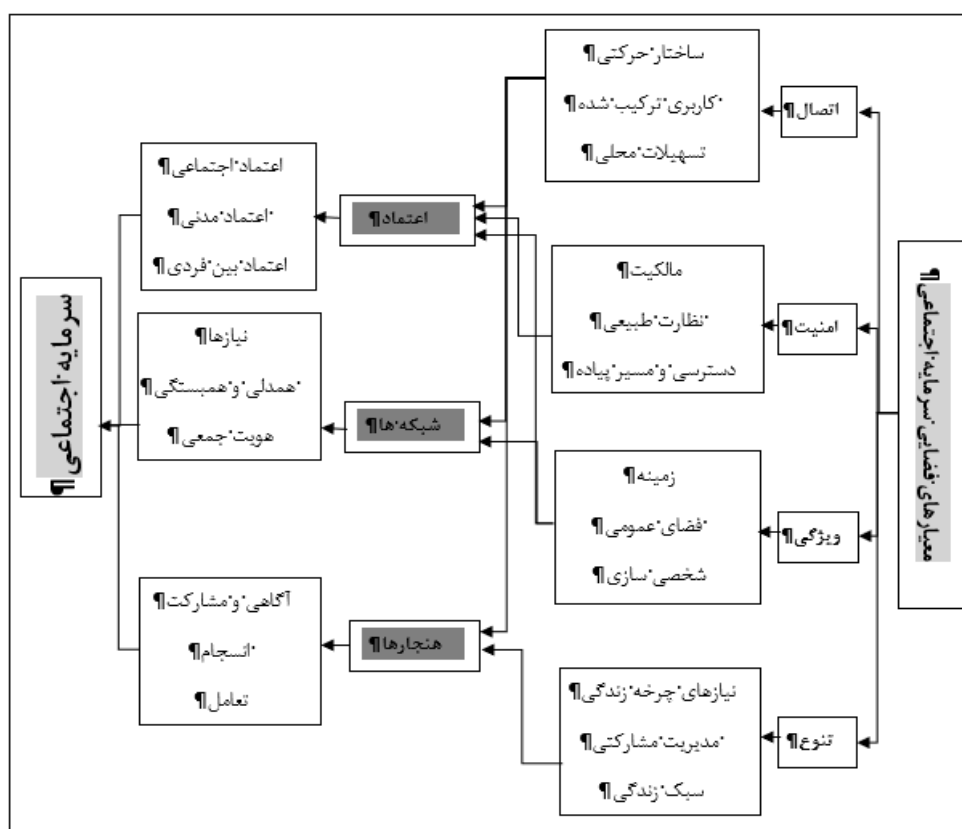
1. Williamson
2. Ownership
3. Brisson
4. Usher
5. Paranagamage
6. Mihaylov
7. Perkins
8. Glaeser
9. Sacerdote
10. Public space
11. Jan Gehl

۲. روش شناسی

۲.۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی است و از تلفیق روش‌های اسنادی (بررسی کتب، مقالات، رساله‌ها و سایر منابع نوشتاری معتبر در زمینه موضوع مورد مطالعه و بهره‌گیری از اطلاعات و داده‌های سایت‌ها و سایر منابع الکترونیک معتبر در بستر شبکه جهانی اینترنت) و پیمایشی (به ویژه طراحی، تدوین و تنظیم پرسشنامه با بهره‌گیری از ادبیات موضوع و مطالعات پیشین و تکمیل آن) به منظور گردآوری اطلاعات و داده‌ها استفاده شد. در مسیر انجام پژوهش با برداشت از منابع نظری، چهار شاخص فضایی موثر بر سرمایه اجتماعی تعیین و به منظور سنجش بعد فضایی سرمایه اجتماعی به شرح زیر دسته بندی و در قالب مدل مفهومی (شکل ۱) قابل مشاهده است:

اتصال: شامل ساختار حرکتی، کاربری ترکیب شده، تسهیلات محلی
 تنوع: نیازهای چرخه ی زندگی، سبک زندگی
 امنیت: در برگیرنده مالکیت، نظارت طبیعی، دسترسی و مسیر پیاده
 ویژگی: زمینه، فضای عمومی، شخصی سازی.

شکل ۱. مدل مفهومی سنجش وضعیت سرمایه اجتماعی و مؤلفه های فضایی موثر بر آن

در این پژوهش ساکنان محلات منتخب شهر ساری جامعه آماری محسوب می‌شوند و برای نمونه‌گیری از طرح نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده می‌شود. با رعایت اصول نمونه‌گیری تصادفی ساده با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه مورد نظر به تعداد ۳۷۷ پرسشنامه تعیین شده است. برای سنجش روایی پرسشنامه‌ها از نظرات صاحب نظران و برای سنجش پایایی پرسشنامه‌ها از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است (جدول ۱). برای تجزیه و تحلیل اطلاعات گردآوری شده، بررسی روابط بین متغیرها و پاسخگویی به سوالات تحقیق در نرم افزار (SPSS)، از آزمون‌های آمار توصیفی و استنباطی به ویژه آزمون تی تک نمونه‌ای و آزمون همبستگی پیرسون استفاده می‌شود و از فن تحلیل میدان نیرو نیز برای جمع‌بندی و نتیجه‌گیری پژوهش بهره گرفته می‌شود.

جدول ۱. آزمون پایایی پرسشنامه تحقیق

پایایی متغیرهای پژوهش	
نام متغیر	ضریب آلفای کرونباخ
۱. ترک محله	۰/۹۲۱
۲. راهبند شمالی	۰/۸۸۷
۳. پیوندی	۰/۹۰۴

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸)

۲.۲. توصیف شاخص‌های فضایی سرمایه اجتماعی

به منظور دسته‌بندی و تعیین شاخص‌های هر معیار و همچنین نحوه سنجش آنها جدول ۲ ارائه می‌شود که به ترتیب در دو بخش سنجش وضعیت سرمایه اجتماعی و سنجش مؤلفه‌های فضایی موثر بر آن تدوین شده است. در مقابل هر مؤلفه استخراج شده از بخش مبانی نظری، معیارها و شاخص‌های سنجش و همچنین ابزار سنجش آنها معرفی می‌شود.

جدول ۲. ابزار سنجش وضعیت سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های فضایی موثر بر آن

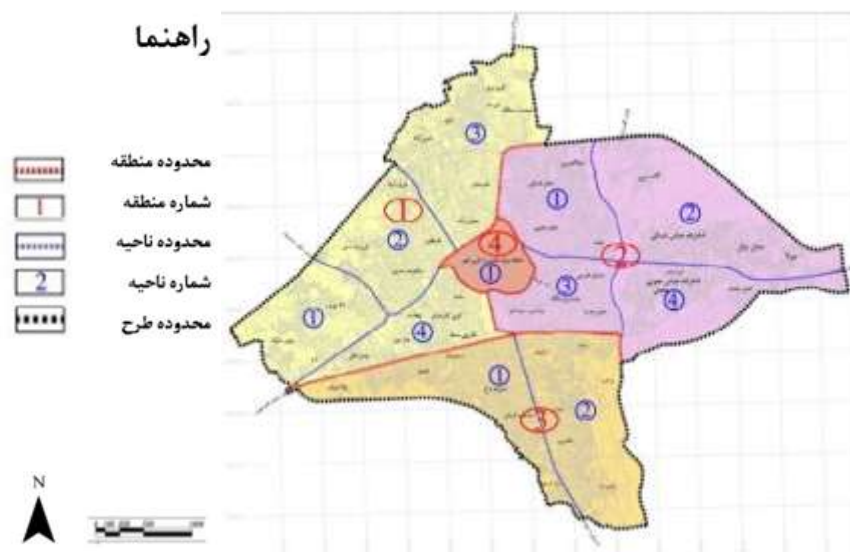
مؤلفه	معیار	شاخص	روش سنجش		
			تحلیل پرسش‌نامه	تحلیل نقشه	مشاهده
سنجش مؤلفه‌های فضایی موثر بر سرمایه اجتماعی					
اتصال	ساختار حرکتی	تنوع و کیفیت کاربری مسیر حرکتی قابلیت قدم زدن	*	*	*
	کاربری ترکیب شده	همجواری کاربری‌های مختلف تنوع کاربری‌ها کاربری‌های چند عملکردی	*	*	*

روش سنجش				شاخص	معیار	مؤلفه
تحلیل داده های آماری	مشاهده	تحلیل نقشه	تحلیل پرسش نامه			
				کاربری ترکیبی زمین		
	*	*		وجود پارک محله ای، مدارس ابتدایی، مراکز بهداشت و کلینیک، مسجد، اماکن ورزشی محله ای و مراکز شص-۷ع خرید روزانه	تسهیلات محلی	
*				مالکیت مسکن انتخاب مسکن	مالکیت	امنیت
	*			اشراف به فضا عدم وجود نقاط کور محیط و محور حمل و نقل فاصله محیط های پیاده محور	نظارت طبیعی دسترسی و مسیرهای پیاده	
	*	*		ویژگی محیطی (رودخانه، بنای تاریخی،...) فضاهای تعامل (فضای سبز، مرکز محله)	زمینه فضای عمومی شخصی سازی	ویژگی
	*	*		تنوع خدمات و کاربری کیفیت فضاها	نیازهای چرخه زندگی مدیریت مشارکتی سبک زندگی	تنوع

مأخذ: (بلوک‌کند، ۲۰۱۷، ص. ۵۵۸؛ بارلیانا و همکاران، ۲۰۱۴، ص. ۷۹؛ ویلیامسون، ۲۰۰۴، ص. ۱۹؛ گلاسر و اکردوت، ۲۰۰۰، ص. ۵۲؛ ویجز و مینو، ۲۰۱۷، ص. ۱۹۷؛ ویلیامسون، ۲۰۰۴، ص. ۱۶؛ بریسون و آشر، ۲۰۰۵، ص. ۱۱۹؛ پراناگامیج، ۲۰۱۴؛ میالویچ و پرکینز، ۲۰۱۱؛ ویلیامسون، ۲۰۰۴، ص. ۱۶؛ یان گل، ۱۹۸۷؛ برقی و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۶۳؛ روتن و همکاران، ۲۰۱۰، ص. ۶۱؛ سیام و همکاران، ۲۰۱۴، ص. ۹۱)

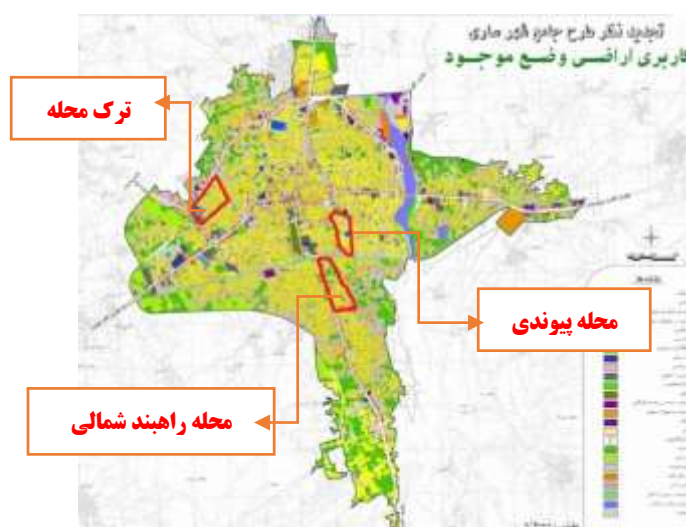
۳.۲. محدوده مطالعاتی

شهر ساری به چهار منطقه خرد شهری تقسیم شده است (شکل ۲). ناحیه چهار بافت قدیم ساری و مرکز شهر کنونی است که با توجه به شرایط ویژه بافت قدیم و ملاحظات مطالعاتی مجزا، از این منطقه نمونه ای انتخاب نشد. در این پژوهش از هر یک از مناطق خرد دیگر یک، دو و سه، یک محله به صورت نمونه انتخاب شده است. محلات مورد نظر از لحاظ مکانیابی در مناطق خود موقعیت نزدیک و مشابهی نسبت به مرکز شهر یا همان منطقه چهار دارند. همچنین تلاش شده است نمونه‌های انتخابی، بافت اجتماعی-اقتصادی متفاوت داشته باشند.

شکل ۲. منطقه بندی و ناحیه بندی شهر ساری مأخذ: (شرکت مازند طرح، ۱۳۹۴)

محلات ترک محله، پیوندی و راهبند شمالی به ترتیب از مناطق ۱، ۲ و ۳ محدوده مورد مطالعه در این پژوهش را تشکیل می دهند. ترک محله بافت قدیمی و مهاجر و راهبند قدیمی و اصیل دارد در صورتی که محله ی پیوندی یک بافت تازه و مختلط محسوب می شود.

شکل ۳. موقعیت محلات انتخابی در شهر ساری مأخذ: (شرکت مازند طرح، ۱۳۹۴)

۳. یافته ها

در این پژوهش توصیف اطلاعات جمع آوری شده به شکل تحلیل آمار توصیفی و تحلیل اطلاعات در قالب تحلیل آمار استنباطی است. از این رو با استفاده از جداول توزیع فراوانی، درصد فراوانی و میانگین نظر پاسخگویان و

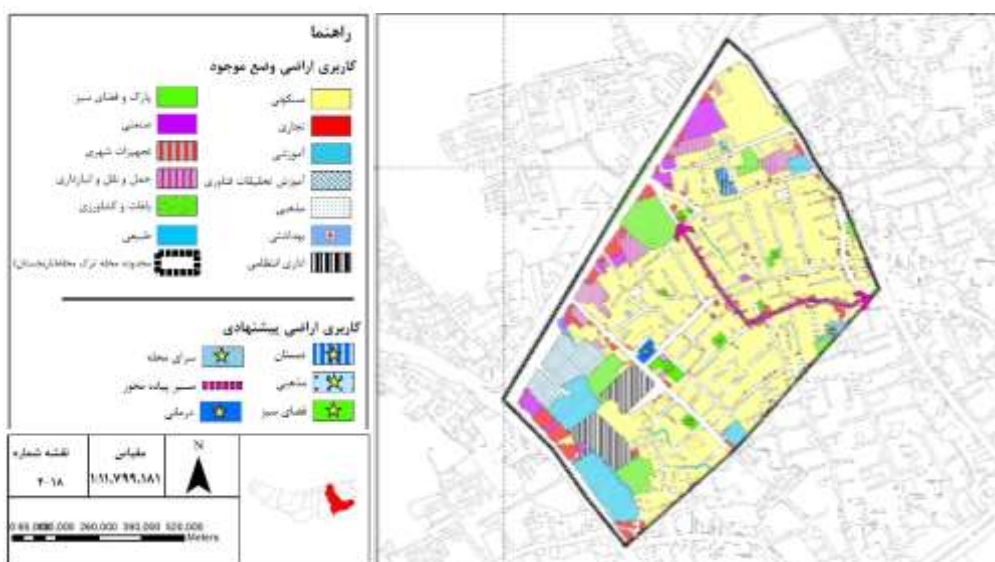
همچنین با استفاده از شکل‌ها به توصیف وضعیت هر یک از متغیرهای مورد بررسی پرداخته شده و دیدگاه شهروندان در خصوص وضعیت هر یک از متغیرهای مورد بررسی بیان می‌شود. در ادامه سنجش مؤلفه‌های محیط کالبدی موثر بر سرمایه اجتماعی انجام می‌گیرد.

۳.۱. اتصال

در جدول ۴ وضعیت موجود شاخص‌های مؤلفه اتصال ارایه شده است.

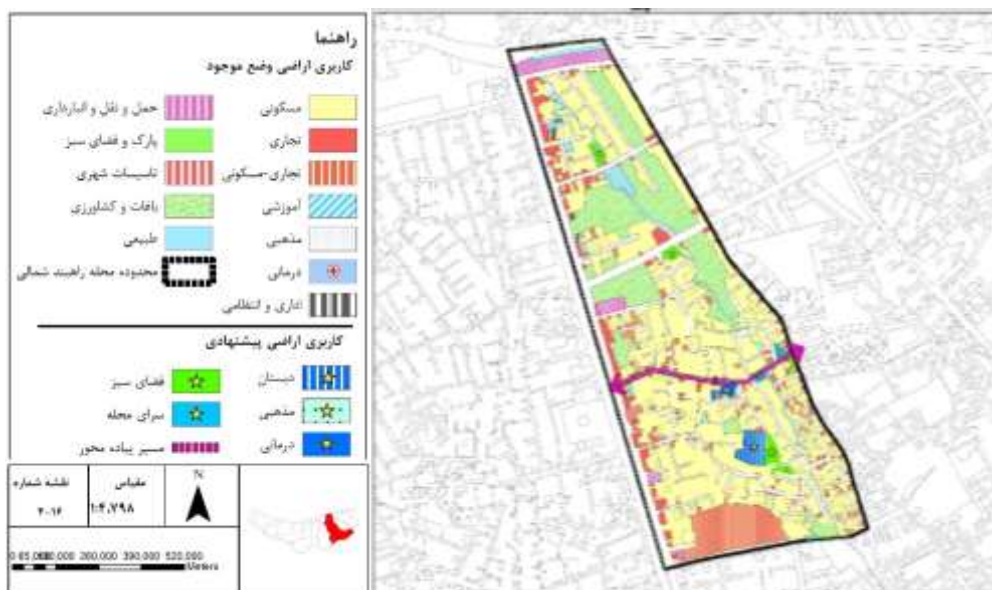
۳.۱.۱. تنوع و کیفیت مسیر حرکتی

مسیرهای با قابلیت ایجاد فعالیت قدم زدن و پیاده روی در محلات منتخب بر روی نقشه مشخص و تنوع عملکردی کاربری‌های موجود در این مسیرها به صورت پهنه‌های عملکردی در طیف ۵ تایی (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و خیلی کم) نشان داده شده است.

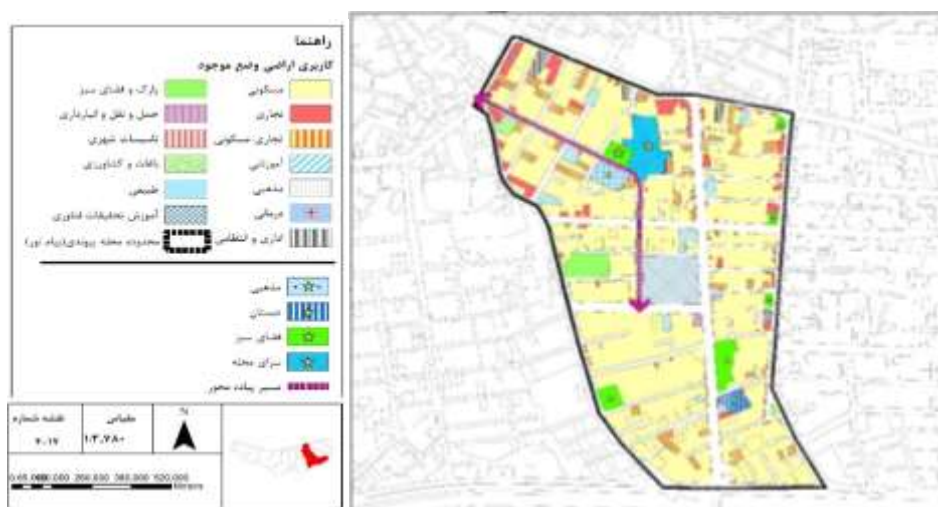
شکل ۴. نقشه تنوع عملکردی کاربری‌ها (ترک محله)

با توجه به نوع کاربری‌های مشخص شده در نقشه‌ی اراضی کاربری وضع موجود محله‌ی ترک محله و همچنین بازدید میدانی از عملکرد کاربری‌های تجاری، در مسیرهای حریم محله، اغلب فعالیت‌ها کارگاهی، انبار و تعمیرگاهی است. در سمت دیگر شاهد فعالیت صرف آموزشی-اداری هستیم. تنوع در این موارد را با درجه خیلی کم ارزیابی می‌کنیم. در مسیرهای درون محله عملکرد کاربری‌ها به سمت تامین نیاز روزانه ساکنین پیش رفته است که البته کامل و کافی نیست و تنوع کم ارزیابی شده است.

شکل ۵. نقشه تنوع عملکردی کاربری ها (راهبند شمالی)

در مسیرهای حریم راهبند شمالی در کنار تامین نیاز خرید روزانه و هفتگی و حتی وسیعتر، در سطح قابل قبولی فعالیتها شامل ارایه خدمات، گذران اوقات فراغت، آموزش های خصوصی و تا حدی کارگاهی و تعمیرگاهی وجود دارد. همچنین حضور بازار روز ساری در سمت دیگر مسیر به حدی تاثیرگذار است که میتوان از آن یاد کرد. هرچند مسیر را نمی توان مدرن و امروزی تعریف کرد اما اکثر نیاز اهالی را پاسخگو است. تنوع این مسیر در مقایسه با سایر مسیرها خیلی خوب ارزیابی شده است. در سایر مسیرهای محلی مشخص شده طبق وجود فعالیتها و با در نظر گرفتن نیازها، خوب، متوسط و کم را شاهد هستیم.

شکل ۶. نقشه تنوع عملکردی کاربری ها (پیوندی)

مسیر حریم محله‌ی پیوندی به نسبت امروزی تر است. فعالیتها جذاب و ویتترین ها پر زرق و برق. بیشتر مناسب گذران اوقات فراغتند و البته نیازهای هفتگی را تا حدی پاسخگو است. مناسب پرسه زنی و فضاهایی پاتوق گونه در آن یافت میشود برای مثال می توان در کتابفروشی هایش وقت گذران و خرید نکرد. اما برآورنده‌ی نیاز روزانه نیستند و حضور اهالی پررنگ نمیشود به خصوص که این مسیر به گونه ای فرا محلی عمل میکند و از انتظار ما از رویارویی هم محلی ها کمی دور است. تنوع این مسیر خوب و مسیرهای درون محله ای نیز با توجه به ارایه خدمات مناسب، متوسط ارزیابی شده اند.

۳. ۱. ۲. تسهیلات محلی

وجود تسهیلات محلی در محلات در فواصل متناسب با استاندارد دسترسی پیاده، در نقشه ی شعاع عملکردی وضع موجود محلات نشان داده شده است. استاندارد شعاع دسترسی کاربری های مورد نظر در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳. شعاع دسترسی استاندارد کاربری های محلی

کاربری	شعاع دسترسی استاندارد
دبستان	۵۰۰ متر
درمانگاه	۶۵۰-۷۰۰ متر
ورزشی	۱۰۰۰ متر
مذهبی	۵۰۰-۲۰۰
پارک کودک	۱۰۰۰ متر
پارک محله یا فضای سبز محلی	۲۰۰۰-۳۰۰۰ متر
مرکز خرید برای نیاز روزانه	۵۰۰ متر
مرکز خرید برای نیاز هفتگی	۱۰۰۰ متر
مسیر حرکتی با قابلیت قدم زدن (پیاده روی)	۱۰۰۰ متر

مأخذ: (حیبی و مسائلی، ۱۳۷۸؛ دفتر فنی وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۳۵)

در محله ترک محله دسترسی به کاربری دبستان (آموزشی)، فضای سبز و مذهبی کافی نیست. کاربری درمانی موجود نیست.

در محله راهبند شمالی دسترسی به کاربری دبستان (آموزشی)، فضای سبز، درمانی و مذهبی کافی نیست.

در محله پیوندی دسترسی به کاربری دبستان (آموزشی)، فضای سبز و مذهبی کافی نیست.

جدول ۴. توصیف شاخص فضایی اتصال سرمایه اجتماعی

مؤلفه	معیار	شاخص	ترک محله	راهبند شمالی	پیوندی	کل
اتصال	ساختار حرکتی	تنوع و کیفیت کاربری مسیر حرکتی	شکل ۴	شکل ۵	شکل ۶	کمتر از حد متوسط
		کاربری های چند عملکردی	وجود ندارد	وجود دارد	وجود دارد	وجود دارد
	کاربری ترکیب شده	کاربری ترکیبی زمین	مطلوب نیست	رعایت شده است	تا حدی رعایت شده است	وضعیت کنونی نسبتاً مطلوب و در کاربری پیشنهادی رعایت شده است.
		قابلیت قدم زدن	مطلوب نیست	وجود دارد	فرامحله ای وجود دارد	نسبتاً مطلوب است
	کاربری ترکیب شده	همجواری کاربری های مختلف	رعایت نشده است	مطلوب است	نسبتاً مطلوب	در حد متوسط وجود دارد
		تنوع کاربری ها	مطلوب نیست	تنوع وجود دارد	نسبتاً مطلوب	برای خدمات و نیاز روزانه مطلوب است
تسهیلات محلی	وجود پارک محله ای، مدارس ابتدایی، مراکز بهداشت و کلینیک، مسجد، اماکن ورزشی محله ای و مراکز خرید روزانه	شکل ۴	شکل ۵	شکل ۶	-	

مأخذ: (یافته های پژوهش، ۱۳۹۸)

ساختار پیوسته‌ی حرکتی و مسیرهایی با قابلیت قدم زدن در همجواری محلات و به گونه ای فرا محله ای وجود دارد. علاوه بر نکته‌ی مثبت آن، گروه های اجتماعی در سطح محله به ندرت شکل خواهد گرفت، انتظار برای رویارویی با افراد آشنا کم است و تعامل ضعیف تر خواهد بود. در کاربری پیشنهادی زمین در محلات اختلاط و پراکنش خدمات تا حد زیادی لحاظ شده اما وضعیت کنونی بیشتر در زمینه خدمات فعال است. تسهیلات محلی را در حداقلی و برحسب ضرورت شاهد هستیم.

۳.۲. امنیت

در جدول ۵ وضعیت موجود شاخص های مؤلفه امنیت ارایه شده است.

جدول ۵. توصیف شاخص فضایی امنیت سرمایه اجتماعی

کل	پیوندی	راهبند شمالی	ترک محله	شاخص فضایی		
				مالکیت مسکن	انتخاب مسکن	مالکیت
قابل قبول است	قابل قبول	قابل قبول	قابل قبول	اشراف به فضا و عدم وجود نقاط کور	نظارت طبیعی	امنیت
مطلوب است	وجود دارد	وجود دارد	به طور کامل وجود ندارد	فاصله (فاصله تا خدمات، مسیر حرکتی، ...)	دسترسی و مسیرهای پیاده	
برای خودرو شخصی و تاکسی وجود دارد، امکان حمل و نقل عمومی جمعی ضعیف است	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	مطلوب نیست	محیط و محور حمل و نقل		
	شکل ۶	شکل ۵	شکل ۴	محیط های پیاده محور		
وجود ندارد	وجود ندارد	وجود ندارد	وجود ندارد			

مأخذ: (یافته های پژوهش، ۱۳۹۸)

مالکیت مسکن در محلات در سطحی قابل قبول است. این باعث ایجاد تعلق، ارزش های مشترک و افزایش هویت جمعی ساکنین یک محله است. اما از سویی دیگر زمان مالکیت مسکن برای خانواده ها در شکل گیری سرمایه اجتماعی مهم است. در خانواده های جوانتر یا دارای فرزندان کوچکتر، شکل گیری سرمایه اجتماعی آسانتر است در صورتی که مالکیت مسکن در محدوده مورد پژوهش معمولاً در این مرحله صورت نگرفته است.

جدول ۶. آمار مالکیت مسکن در نمونه های مورد پژوهش

نام محله	ملکی	رهن / استیجاری	سایر	اظهار نشده
پیوندی	۱۱۹۰	۵۶۴	۱۲۹	۱
راهبند شمالی	۸۳۷	۵۵۱	۱۱۶	۰
ترک محله	۱۰۷۴	۶۴۴	۱۱۳	۱
شهر ساری	۶۰۶۶۱	۳۲۵۲۱	۷۴۶۰	۱۷۰

مأخذ: (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸)

امکان نظارت و اشراف به فضای اطراف و در شعاع دید انسان جز در مواردی، وجود دارد. میزان زیاد استفاده از خودرو تک سرنشین و به طبع آن کاهش میزان استفاده از حمل و نقل عمومی از عوامل کاهش اعتماد میان افراد است. در محلات نمونه، حضور حمل و نقل جمعی بسیار ضعیف و ناچیز است. با این حال محیط استفاده از خودرو و

دسترسی به تاکسی وجود دارد. فاصله ها تا خدمات روزانه چندان زیاد نیست و امکان دسترسی پیاده وجود دارد که البته سایر ابعاد مناسب برای پیاده روی نیز باید در نظر گرفته شود.

۳.۳. ویژگی

ویژگی در وضع موجود محلات با مشخص کردن ویژگی طبیعی در صورت وجود و شعاع عملکردی فضاهای تعامل (فضای سبز و مراکز محله) موجود در محلات بررسی شده است.

جز محله ی راهبند شمالی سایر محلات فاقد ویژگی طبیعی هستند. در جدول ۷ وضعیت موجود مؤلفه ویژگی ارایه شده است.

جدول ۷. توصیف شاخص فضایی ویژگی سرمایه اجتماعی

کل	پیوندی	راهبند شمالی	ترک محله	شاخص فضایی		
				ویژگی	زمینه فضای عمومی	ویژگی محیطی (رودخانه، بنای تاریخی، ...)
نشانه ندارد و ویژگی	ندارد	دارد	ندارد	ویژگی محیطی (رودخانه، بنای تاریخی، ...)	زمینه فضای عمومی	ویژگی
	شکل ۶	شکل ۵	شکل ۴	فضاهای تعامل (فضای سبز، مرکز محله)	شخصی سازی	

مأخذ: (یافته های پژوهش، ۱۳۹۸)

نبود ویژگی یا به عبارتی یک نشانه در ذهن ساکنین، شخص سازی را ضعیف می کند. وابستگی و حس امنیت در افراد با نشانه های منحصر به فضا قدرت می یابد. کمبود فضای سبز و عدم وجود فضای عمومی به منظور حضور افراد برای گذران وقت و در نتیجه تعامل، اعتماد و ایجاد حسن نیت در آنها برای شکل گیری فعالیت های گروهی و همچنین هنجارها را ضعیف خواهد کرد.

۳.۴. تنوع

در جدول ۸ وضعیت موجود شاخص های مؤلفه تنوع ارایه شده است.

جدول ۸. توصیف شاخص فضایی تنوع سرمایه اجتماعی

کل	پیوندی	راهبند شمالی	ترک محله	شاخص فضایی		
				تنوع	نیازهای چرخه زندگی	سبک زندگی
مطلوب است	نقشه ۵، تنوع عملکردی کاربری مناسب است	نقشه ۴، تنوع عملکردی کاربری مناسب است	نقشه ۳، تنوع عملکردی کاربری مناسب است	تنوع خدمات و کاربری	نیازهای چرخه زندگی	تنوع
نسبتاً مطلوب اما کافی نیست	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	مطلوب نیست	کیفیت فضاها	سبک زندگی	

مأخذ: (یافته های پژوهش، ۱۳۹۸)

تنوع آرایه خدمات در محلات مطلوب ارزیابی شده است هرچند کیفیت فضاها چندان مطلوب نیستند. کفسازی مناسب، مسیرصاف و بدون فراز و نشیب، عدم وجود سد معبر، زیبایی بصری و ... در بررسی کیفیت فضا در نظر گرفته شده است.

در ادامه با استفاده از فن تحلیل میدان نیرو، جمع‌بندی صورت گرفته و نیروهای پیش برنده و بازدارنده ارائه شد (شکل ۷).

شکل ۷. تحلیل میدان نیرو

۴. بحث

سرمایه اجتماعی مربوط به روابط اجتماعی میان انسانها است و از آن جایی که این روابط اجتماعی دارای یک جنبه یا بعد فضایی هستند سرمایه اجتماعی هم دارای این بعد فضایی است. با این وجود بعد فضایی سرمایه اجتماعی تا کنون در تحقیقات توجه کمی دریافت نموده است (روتن و همکاران، ۲۰۱۰، ص. ۱۶۳) پژوهش‌ها نشان می‌دهد ترکیب طراحی و ساختار خوب شهری و ماهیت فرهنگی شهری بودن برای تقویت سرمایه اجتماعی حائز اهمیت است (سیام و همکاران، ۲۰۱۴، ص. ۹۱). مطالعات حاکی از آن است که پیوند اجتماعی با دوستان و خویشاوندان یکی از منابع مهم و پایدار تعلق مکانی است (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۲۰). حتی در جهان یکپارچه ای که ارتباط الکترونیکی و مجازی این امکان القوه را دارد تا ضرورت همجواری جغرافیایی را بی اثر سازد، هنوز هم بررسی جنبه یا بعد فضایی سرمایه اجتماعی مطرح است. شکل فضایی و بافت شهری، بستر کالبدی فعالیت های اجتماعی هستند، در حالی که از سوی دیگر، سرمایه اجتماعی می تواند منجر به شکل گیری فضای مناسب یا بالعکس تضعیف محیط ساخته شده شود و مانع توسعه یک شبکه اجتماعی محصور شود. این دیدگاه چالش‌های آینده شهرها را نشان می‌دهد (پرنته ، ۲۰۱۹، ص. ۱۳). سرمایه اجتماعی به عنوان یک اصل محوری برای دستیابی به توسعه محسوب می‌شود و در صورت فقدان سرمایه اجتماعی سایر سرمایه‌ها اثر بخشی خود را از دست می‌دهند (شریفی نیا، ۱۳۹۸، ص. ۳۲۴). ایجاد همبستگی در بین افراد به مثابه منبع کنشهای اجتماعی در عرصه های مختلف زندگی از سطح محلی تا سطح ملی و بین المللی مطرح می‌شود و جامعه را در برخورد با مسائل توانا تر می‌کند (نظری سرمازه، صیدایی، احمدوند، ۱۳۹۹، ص. ۱۲۸). با واکاوی مطالعات صورت گرفته مرتبط با سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که بیشتر این مطالعات از دید جامعه‌شناسی به این موضوع پرداخته اند. در حالی که انواع سرمایه‌ها (سرمایه اجتماعی، سرمایه فیزیکی، سرمایه انسانی، سرمایه طبیعی، سرمایه اقتصادی) به تنهایی در دستیابی به سرمایه اجتماعی نقش و اهمیت قابل توجهی دارند، بر یکدیگر تاثیرگذار بوده و حتی قابل تبدیل شدن به یکدیگر هستند (قربانی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۲۳). در این چارچوب در مسیر انجام پژوهش با برداشت از منابع نظری چهار شاخص کالبدی موثر بر سرمایه اجتماعی تعیین و به منظور سنجش به شرح زیر دسته‌بندی شد:

- اتصال: شامل ساختار حرکتی، کاربری ترکیب شده، تسهیلات محلی
- تنوع: نیازهای چرخه زندگی، سبک زندگی
- امنیت: در زمینه‌های مالکیت، نظارت طبیعی، دسترسی و مسیر پیاده
- ویژگی: زمینه، فضای عمومی، شخصی سازی.

نتایج پژوهش از نظر تاثیر شاخص های کالبدی بر متغیر سرمایه اجتماعی با نتایج تحقیق (ویلیامسون، ۲۰۰۴)، (بلوکلند، ۲۰۱۷)، (کیان^۱، ۲۰۱۳) و (چیسون^۲ و سوچی^۳، ۲۰۱۶) همسو است.

در وضع موجود ترک محله، شعاع دسترسی دبستان تمام محله را تحت پوشش ندارد علاوه بر آن دبستان موجود به صورت مختلط مشغول به فعالیت است. یک دبستان برای تکمیل دسترسی آموزشی و همینطور یک کاربری مکمل مذهبی برای دسترسی بهتر در نظر گرفته شده است. مساجد و مکان های مذهبی از قابلیت بالایی در ایجاد تعاملات اجتماعی در سطح محله برخوردارند. هرچند شعاع دسترسی بیمارستان موجود در منطقه، پاسخگوی نیاز محله است، پیشنهاد یک کاربری درمانی کوچک، نیاز به مراجعه به محیط آلوده و گاهی تنش زای بیمارستان را در موارد درمانی ساده تر مرتفع می سازد. مجموعه ای با عنوان مجتمع فرهنگی ورزشی در این محله با هدف کمک به بهبود مسایل اجتماعی راه اندازی شده که در میان ساکنین با استقبال مواجه شده است و در تکمیل آن فعالیت های عمومی و جمعی می تواند در ارتباط با آن توسعه یابد.

در محله راهبند شمالی نیز، شعاع دسترسی دبستان تمام محله را دربر نمی گیرد. یک دبستان برای تکمیل دسترسی آموزشی و همینطور یک کاربری مکمل مذهبی می تواند دسترسی بهتری را ایجاد کند. افزون بر این فضای سبز در مجاورت مسیل آبی که از محله می گذرد هم مستعد ایجاد آمد و شد و فعالیت های جمعی است. مسیر حرکتی محلی با محدودیت رفت و آمد وسیله نقلیه و فعالیتهای تجاری با محوریت ارایه نیازهای روزانه و رویدادهای محلی در طول آن نیز می تواند فرصتی برای شکل گیری فعالیت محلی باشد.

در محله پیوندی نیز در تکمیل شعاع دسترسی دبستان در محله توصیه می شود یک دبستان نظر گرفته شود. یک مسیر حرکتی محلی مشخص شده و پیشنهاد می شود رفت و آمد وسیله نقلیه در آن محدود شود. در طول مسیر، فعالیتهای تجاری با محوریت ارایه نیازهای روزانه در جریان است. در این مسیر، کاربری هایی تحت عنوان سرای محله در نظر گرفته شده که در قالب فضای باز یا بسته به کار گرفته می شود. در جهت تامین کمبود فضای سبز، علاوه بر سایر نقاط محله در مجاورت سرای محله نیز پیشنهاد داده شده است. کاربری مذهبی عنوان شده در کنار کاربری های مذکور مجموعه را در جذب فعالیتهای و تعاملات جمعی یاری می کند. با توجه به حضور خیابان پیام نور، چنین ترکیبی به ساکنین انگیزه می بخشد که در کنار عملکردهای متنوع حریم محله، زمانی را صرفا در میان هم محلی ها بگذرانند.

۵. نتیجه گیری

سرمایه اجتماعی محصول آشنایی انسان ها با یکدیگر است و بر چشم داشت هایی استوار است که از آشنایی جان می گیرد و با گذر زمان می بالد و نتایج مثبتی در زندگی افراد به دنبال دارد. واژه سرمایه اجتماعی تنها تاکید بر

1. Qian
2. Chisun
3. Sugie

احساسات گرم و صمیمانه ندارد بلکه طیف وسیعی از منافع خاص که منتج از اعتماد و روابط متقابل، همکاری و جریان های اطلاعاتی وابسته به سرمایه اجتماعی است را نیز در بر می گیرد. سرمایه اجتماعی باعث خلق ارزشی مشترک برای مردمی که با هم در ارتباطند می شود. سرمایه اجتماعی دارای ابعاد مختلفی است که سنجش و بررسی آن در مناطق شهری برای درک نحوه و چگونگی ارتباط بین بافت های شهری و همچنین شناخت ظرفیت آن ها بسیار موثر است. برنامه ریزی فضایی راهبردی فرآیندی اجتماعی است و وجود سرمایه اجتماعی نقش محرک اصلی در ایجاد مشارکت و همبستگی جامعه را در جهت اهداف برنامه ریزی دارد. سرمایه اجتماعی مربوط به روابط اجتماعی میان انسانها می باشد و از آن جایی که این روابط اجتماعی دارای یک جنبه یا بعد فضایی است، سرمایه اجتماعی هم دارای این بعد فضایی خواهد بود. ماهیت سرمایه اجتماعی در محیط همسایگی از طریق تاریخچه و فرهنگ، ساختارهای اجتماعی، اعتماد متقابل و ارزش های مشترک تعیین می شود. در توسعه سرمایه اجتماعی، فضا برای ارتباط و تعامل مورد نیاز است، زیرا از طریق تعاملات و ایجاد شده و در شبکه های بین مردم وجود دارد و این اهمیت فضا را در ارتقاء سرمایه اجتماعی در محله نشان می دهد. از این رو مشخصات فضا اهمیت دارد. کیفیت، تنوع، امنیت و ایجاد زمینه در فضا، به نوعی انگیزه ی حضور و پیوندهای ارتباطی برای ایجاد این تعاملات است. در محلات مورد مطالعه راهکارهای فضایی ذیل در جهت ارتقای سرمایه اجتماعی پیشنهاد می گردد:

- ۱- افزایش سرانه فضای سبز در جهت ایجاد کیفیت مسیر پیاده، فضای عمومی، تنوع در مسیر حرکتی و در نتیجه افزایش زمان قدم زدن و رویارویی افراد با انگیزه تعامل اجتماعی.
- ۲- ایجاد مسیرهای پیاده در سطح محلات در مسیر دسترسی به خدمات و یا فضای عمومی در جهت شکل گیری تجمع گروه های اجتماعی درون محله و ایجاد آشنایی.
- ۳- اهمیت به کیفیت مسیرهای پیاده و یا فضاهایی با قابلیت قدم زدن مانند کیفیت بصری، سایه اندازی مسیر، اشراف به فضا و عدم وجود نقاط کور و وجود فضای سبز در جهت ایجاد آسایش و امنیت.
- ۴- برنامه ریزی موثر جهت ایجاد امکان انتخاب مسکن در خانواده های جوان و یا دارای فرزند خردسال به جهت ایجاد وابستگی و امید به آینده در تمایل به مشارکت و تبادل با سایرین.
- ۵- در نظر گرفتن تسهیلات محلی با شعاع دسترسی مناسب به منظور ایجاد امنیت و تمایل به حضور ثابت و بلند مدت در محل سکونت.
- ۶- برنامه ریزی برای گسترش حمل و نقل عمومی جمعی و تسهیل استفاده جهت کاهش استفاده از خودرو شخصی و ایجاد حضور و تکاپوی اجتماعی در رفت و آمد و بالا بردن سطح اعتماد اجتماعی.
- ۷- توزیع مناسب خدمات.
- ۸- ایجاد نشانه ها، منحصر به فرد کردن یا شخصی سازی محله ها در ذهن ساکنین در جهت آسانی یافتن مسیر، ساخت خاطره و ایجاد دلبستگی به مکان.

کتاب نامه

۱. برقی، ح.، و شایان، م.، و اصلانی، ب. (۱۳۹۷). تبیین نقش سرمایه‌ی اجتماعی بر شکل‌گیری زمینه‌های کارآفرینی روستاییان (مورد مطالعه: بخش سیدان شهرستان مرودشت). *فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، ۷(۲۸)، ۵۴-۸۳.
۲. پاتنام، ر. (۱۳۸۰). *دموکراسی و سنتهای مدنی*. ترجمه محمد تقی دلفروز. تهران: انتشارات سلامت.
۳. داداپور، س. (۱۳۹۱). راهکارهای افزایش سرمایه اجتماعی در مقیاس خرد در انطباق با اهداف طراحی شهری. *ماهنامه طاق*، ۶۲(۶۳).
۴. رحیمی، ر.، و انصاری، م.، و بمانیان، م.، و مهدوی نژاد، م. (۱۳۹۹). رابطه حس تعلق به مکان و مشارکت در ارتقای سرمایه اجتماعی سکونتگاه‌های غیر رسمی (مطالعه موردی: ترک‌محله شهر ساری). *معماری و شهرسازی پایدار*، ۱(۱)، ۲۹-۱۵.
۵. زنگنه، ی.، حسین آبادی، س.، و روشندل، ت.، و نبی‌پور، ر. (۱۳۹۳). تاثیر تعلق مکانی و سرمایه اجتماعی بر بهسازی مشارکتی محلات قدیمی، نمونه موردی محله سرده سبزوار. *فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، ۵(۱۹)، ۱۲۸-۱۱۱.
۶. شریفی‌نیا، ز. (۱۳۹۸). ارزیابی سرمایه اجتماعی در سکونتگاه‌های روستایی مطالعه موردی: دهستان گنج افروز شهرستان بابل. *فصلنامه علمی و پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، ۱۱(۲)، ۳۲۶-۳۱۳.
۷. قربانی، ع.، و عنابستانی، ع.، و شایان، ح. (۱۳۹۹). تحلیل فضایی اثرگذاری سرمایه اجتماعی بر تغییرات سطح توسعه پایدار در حوزه‌های روستایی مطالعه موردی: شهرستان بجنورد. *برنامه‌ریزی فضایی*، ۱۰(۱)، ۲۸-۱.
۸. کلمن، ج. (۱۳۷۷). *بنیادهای نظریه اجتماعی*. ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
۹. گل، ی. (۱۳۹۷). *زندگی در فضای میان ساختمان‌ها*. ترجمه شیما شصتی، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
۱۰. نظری سرمایه، ح.، و صیدایی، س.ا.، و احمدوند، م. (۱۳۹۹). تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بخش میانکوه شهرستان اردل با استفاده از رویکرد مدل‌سازی معادلات ساختاری. *برنامه‌ریزی فضایی*، ۱۰(۴)، ۱۳۱-۱۱۳.

11. Arbab, E. (2011). *Function of social capital in sustainable urban development, Case: Zahedan city (Iran)*. Master Program in Sustainable Development, Uppsala University./ Institutionen för geovetenskaper. uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:453289/FULLTEXT01.
12. Barliana, M. S., Cahyani, P. D., & Paramita, B. (2014). The urban quality, public space, and social capital: Departing from comparison of three cities. *International Journal of Humanities and Social Science*. 4(10 (1)), 180-190.
13. Blokland, T. (2017). *The public life of social capital, The SAGE handbook of the 21st century city*. Edited by S. Hall, and R. Burdett. New York: SAGE Publications.
14. Bourdieu, P. (1986). *The Forms of Capital: Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Edited by J. Richardson. New York: Green wood.
15. Brisson, D., & Usher, C. (2005). Bonding social capital in low income neighborhoods. *Family Relations*, 54(5), 644-653.
16. Chisun, Y., & Sugie, L. (2016). Neighborhood Built Environments Affecting Social Capital and Social Sustainability in Seoul, Korea. *Sustainability*, 8, 1346.

17. Coelman, J. S. (2002). *Social capital in the creation of human capital*, In: Calhoun. Oxford: Blakwell.
18. Debertin, D. L., & Stephan, J. (2013). *Social Capital Formation in Rural, Urban and Suburban Communities*. Lexington: University of Kentucky, Department of Agricultural Economics.
19. Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.
20. Fukuyama, F. (2001). Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*, 7-20.
21. Glaeser, E., & Sacerdote, B. (2000). The social consequences of housing. *Journal of Housing Economics*, 9, 1-23.
22. Gulumser, A., Levent, T., Nijkamp, P., & Poot, J. (2012). *The role of local and newcomer entrepreneurs in rural development: A comparative meta-analytic study*. Retrieved from <http://dspace.uvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/33181/2012-1.pdf>.
23. Lewicka, M. (2008). Place attachment, place identity, and place memory: Restoring the forgotten city past, *Journal of Environmental Psychology*, 28, 209– 231.
24. Mihaylov, N., & Perkins, D. (2011). *Community Place Attachment and its Role in Social Capital Development*. London: Routledge
25. Paranagamage, P. (2014). Urban design and social capital: lessons from a case study in Braunstone, Leicester. Colombo, Sri Lanka: The Third World Construction: Sustainability and Development in Built Environment.
26. Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collaps and rivival of american community*. New York; Simon and schuster.
27. Qian, C. (2013). *The change of social capital during planning intervention in neighborhood reconstruction: A case study in small-sized Chinese city*. Stockholm: Chengyuan Qian. Stockholm 2011 KTH, Department of Urban Planning and Environment Division of Urban and Regional Studies.
28. Rutten, R., Westland, H., & Boekema, F. (2010). The Spatial dimension of social capital. *European Planning Studies*, 18(6), 863-871.
29. Trimurni, M. L., Sirojuzilam, S., Erlina, E., & Badaruddin, B. (2015). The effect of social capital on governance and sustainable livelihood of coastal city community Medan. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(10), 718-722 .
30. Weijs, P., & Minou, P. (2017). Social networks, social satisfaction, and place attachment in the neighborhood. *Region Journal*, 4(3), 133–151.
31. Williamson, T.M. (2004). *Sprawl, Justice, and Citizenship: A Philosophical and Empirical Inquiry*. Harvard:Ph.D. Dissertation, Harvard University.